

Małgorzata Szupejko

Państwo współczesne a tradycje państwowości plemiennej na przykładzie Ugandy i Bugandy

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 32/1, 273-277

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

rza warunki sprzyjające (a niekiedy niesprzyjające) integracji wspólnotowej. Bez uprzedniej znajomości tych warunków badanie procesów integracyjnych na płaszczyźnie postaw osobniczych byłoby niesłuszne. Dochodzą okoliczności dodatkowe. Literatura dotycząca procesów integracyjnych tego poziomu jest w wypadku czarnej Afryki uboga; jest to literatura o walorze empirycznym, a nie spekulatywnym. Dzięki pracownikom terenowym znamy parę wypadków szczegółowych; wiemy np. dość dobrze, jak przedstawiał się proces integrowania osobników obcych etnicznie z ludem Tonga w Zambii, jak rozwijały się interesujące nas procesy u Mossi w Górnej Wolcie i parę — może paręnaście — innych jeszcze wypadków. Z badań tych wynika jedno: wszystkie wypadki są tak swoiste, że bez znajomości całej ich masy — choćby w granicach jednego państwa tylko — mowy nie ma o wykryciu już nie tylko generalnej prawidłowości, ale nawet o ustaleniu typologii przebiegów integracyjnych na poziomie osobniczym.

Dużo natomiast można zrobić w dziedzinie badań nad procesami integracyjnymi przebiegającymi na poziomie państwa. Mamy tu do czynienia z przebiegami obiektywnymi, stwarzającymi warunki dla zachowań subiektywnych. Państwo jest elementem regionalizacji gospodarczej (o czym mówi artykuł A. Krasnowolskiego), instytucją polityczną (artykuł J. Parysa), dzięki historycznemu dziedzictwu jest przedstawicielem i roznosicielem pewnych elementów kultury białej (artykuł R. Dobrowolskiego) i jest wreszcie areną dążeń antyintegracyjnych, wykazywanych przez grupy etniczne (artykuł M. Szupejko). Cztery te artykuły są tylko ilustracją ogólnoafrykańskiego problemu narodu; jeśli o czymś orzekają, to ważne jest to tylko dla kraju, o którym w artykule mowa. Żaden z tych artykułów nie przesądza o powstawaniu odpowiedniego narodu. Czy narody afrykańskie powstaną, czy nie powstaną, czy w ramach istniejących państw zrodzą się wspólnoty, na to pytanie odpowiedzieć zdecydowanie nie można. Można powiedzieć jedynie, że w państwach tych zachodzą na paru poziomach procesy integracyjne, które może doprowadzą do powstania narodów, a może do powstania innych formacji społeczno-kulturowych, z naszymi europejskimi narodami mającymi mniej wspólnego, niż dzisiaj nam się zdaje.

MAŁGORZATA SZUPEJKO

PAŃSTWO WSPÓŁCZESNE A TRADYCJE PAŃSTWOWOŚCI PLEMIENNEJ NA PRZYKŁADZIE UGANDY I BUGANDY

Uganda jako państwo była w chwili swojego powstania, tzn. w momencie ustalenia protektoratu brytyjskiego w Afryce Wschodniej w 1894 r., tworem sztucznym — pewną arbitralnie wyznaczoną całością administracyjną — jak również nękanym secesjonistycznymi dążeniami konkurujących ze sobą plemion.

Kształt współczesnej Ugandy wiąże się z politycznym dziedzictwem całego okresu kolonialnego. Stworzyły go siły działające wewnątrz tej jednostki politycznej, gdyż tak istotnie należy traktować Ugandę. Uganda była jednostką polityczną, jednakże nie tworzyła zwartego i jednolitego organizmu państwowego, nie

mówiąc już o wykształceniu się cech narodowych czy innego rodzaju więzi ponadplemiennych.

Okres brytyjskiego protektoratu na terenie Ugandy utwierdził i pogłębił historyczny konflikt między centrum kraju — Bugandą, a jego pozostałymi regionami. Przyczyniło się do tego w szczególności podpisanie przez Brytyjczyków odrębnych porozumień z władcami czterech królestw wchodzących w skład protektoratu: Bugandy, Toro, Ankole, Bunyoro. Ich struktury polityczne wykorzystano do potrzeb administracji kolonialnej. Inne plemiona, które nie posiadały w odpowiednim stopniu wykształconej struktury władzy, niekiedy musiały przyjąć obce schematy wraz z urzędnikami z plemion o rozwiniętych strukturach.

Istotnym efektem brytyjskiego protektoratu w Ugandzie, polegającego na zastosowaniu zasady rządów pośrednich, było więc funkcjonowanie politycznych subsystemów w obrębie jednego protektoratu, a także pogłębienie się trybalizmu i związanych z nim zjawisk takich, jak wzrost lokalnego nacjonalizmu, identyfikacji plemiennych, tendencji separatystycznych.

Te pierwsze ogólne stwierdzenia narzucają wniosek o istnieniu obiektywnych czynników dezintegracyjnych występujących tutaj na płaszczyźnie etniczno-plemiennej.

Na terenie Ugandy zamieszkiwało 28 plemion. Podziały plemiennych i konflikty między nimi miały swoje historyczne podłoże, a zostały utrwalone później w okresie kolonializmu. Ludność zamieszkująca terytorium Ugandy była konglomeratem, który pod względem etniczno-językowym dzielił się na trzy zasadnicze grupy. Najsilniejsza i najliczniejsza z nich to plemiona Bantu, które zamieszkiwały centralno-południową część kraju. Obszar ten podzielony był między cztery rywalizujące królestwa Afrykańskiego Międzyjezierza: Bugandę, Toro, Ankole, Bunyoro. Następna grupa to Niloto-Chamici, którzy zamieszkiwali obszar północno-wschodni. Trzecia natomiast to Niloci, żyjący w północnej części Ugandy. Kulturowo obcym elementem na tym terenie byli Azjaci z subkontynentu indyjskiego.

Pierwszym niezmiennie istotnym stwierdzeniem jest to, że plemiona Bantu osiągnęły wyższy stopień społecznego rozwoju wytwarzając scentralizowane i złożone systemy społeczno-polityczne, podczas gdy plemiona Nilotów i Niloto-Chamitów żyły w organizacjach typu segmentarnej, tzn. w równolegle występujących i prostych strukturach nie pozostających w stosunku do siebie w zależności pionowej. Przykładem ilustrującym pierwsze stwierdzenie jest Buganda — królestwo afrykańskie, które na bazie jednego plemienia (Ganda) wykształciło złożoną formę państwowości z rozbudowanym, a zarazem scentralizowanym aparatem państwowym posiadającym rozbudowaną administrację i dysponującym silną armią. Osiały tryb życia, rolnicza gospodarka i nadwyżki z niej pochodzące pozwalały na utrzymanie warstwy ludzi zajmujących się profesjonalnie zarządzaniem. Dążenie Bugandy do dominacji politycznej na zewnątrz i charakterystyczna dla Bagandów niezwykła ambicja pięcia się po drabinie władzy państwowej były głównymi czynnikami sprawczymi sukcesów Bugandy od przełomu XVI i XVII w. począwszy, a na latach sześćdziesiątych obecnego wieku skończywszy.

Plemiona nilockie i niloto-chamickie, które nie wykształciły wyższych form własnej organizacji politycznej, automatycznie znalazły się na niekorzystnych pozycjach: w okresie przedkolonialnym były przedmiotem nieustannych podbojów silniejszych plemion lub pozostawały w sytuacji zależności lennej.

Następne ważne stwierdzenie dotyczy faktu, iż w okresie kolonializmu podziały etniczno-plemienne łączyły się w określony sposób ze sferą politycznej dzia-

łałności plemion. Dziedzictwem tego okresu było powstanie średniej i wyższej warstwy urzędniczej zdominowanej przez Bantu. Uczestnictwo w tej grupie społecznej wiązało się z posiadaniem odpowiedniego wykształcenia i znajomością języka angielskiego. Działalność wojska, polegająca wówczas głównie na utrzymywaniu wewnętrznego porządku, przypadała w udziale plemionom nilockim z północnej i południowo-zachodniej części Ugandy.

Możliwość uczestnictwa Bantu, a w szczególności Bagandów, w działalności polityczno-administracyjnej dawała im korzyści ekonomiczne, jak również sytuowała ich na uprzywilejowanej pozycji w stosunku do innych plemion. Znalazło to swój wyraz w polityce kolonialnej po II wojnie światowej. Uzyskiwanie przez ludność kolonii wykształcenia na pewnym poziomie było koniecznym warunkiem przebiegu procesów modernizacyjnych w gospodarce jak i w dokonaniu modernizacyjnych zmian w zarządzaniu. Dawało to z kolei możliwości efektywniejszej eksploatacji ekonomicznej Ugandy. Największe zyski płynęły z zakładanych plantacji kawy, kakao, bawełny i herbaty. Innowacje ekonomiczne, przy rozwijaniu produkcji na skalę rynku światowego, wiązały się z przemianami w sferze społecznej. Dokonywały się one tym skuteczniej, im większa była społeczna recepcja innowacji wprowadzonych przez władze protektoratu. Implikacją tej zależności był fakt, że uprzywilejowaną pozycję w obrębie protektoratu zajmowały plemiona posiadające szczególne predyspozycje do przyjęcia tych innowacji. Pod tym względem najbardziej chłonącymi zmiany byli Bagandowie. W okresie kolonializmu zarysowały się dla Bagandów nowe szanse na realizację karier indywidualnych. Było to możliwe dzięki otwartości społeczeństwa i jego gotowości do przyjmowania nowych wartości. Cechy te wynikały ze specyfiki kultury społeczeństwa przedkolonialnego, którego struktura posiadała kanały mobilności pionowej. Nie funkcjonowało w nim pojęcie „parweniusz”, a głęboko zakorzenione było dążenie do „bycia *mwami*”, czyli posiadania władzy, nowe możliwości powiększały nadzieję na jej zdobycie. „Przykłady recepcji zmian przez Bagandów to ich entuzjastyczna akceptacja chrześcijaństwa, bawełny i plantacji kawy” (Apolo Nsi-ba m b i. *Political Integration in Uganda: Problems and Prospects*, „East African Journal”, X, 1968, nr 3, s. 8).

Wyjątkowa pozycja Bugandy wynikała zarówno z jej probrytyjskiej orientacji, jak i ekonomicznego znaczenia. Aktywność ekonomiczna, oparta na wymiennej specyfice kulturowej i obiektywnie najlepszych warunkach naturalnych, była dwukrotnie wyższa aniżeli reszty kraju. Jej produkcja wynosiła w 1959 roku 166 322 000 dolarów, podczas gdy dla reszty Ugandy tylko 49 672 dolarów. Dochody ludności na głowę wynosiły w tym samym roku: w Bugandzie 57 dol., w Prowincji Wschodniej 30 dol., a w Prowincji Zachodniej i Północnej tylko po 15 dolarów (D. A. Low, *The Mind of Buganda. Documents of Modern History of an African Kingdom*, Univ. of California Press, 1971, s. 224). Uprzywilejowaną pozycję Bugandy w stosunku do reszty kraju gwarantowała dodatkowo jej autonomia związana z dążeniem do utrzymania tradycji monarchii bugandyjskiej.

Na terenie Ugandy zarysowują się wyraźnie dwie tendencje: monarchistyczna oraz republikańska mająca na względzie jedność i unifikację polityczną kraju. Podziały etniczno-plemienne uwidaczniały się na płaszczyźnie ich programów politycznych. Nie należy jednak utożsamiać podziałów politycznych z plemiennymi. Jest to stwierdzenie bardzo ogólne nie uwzględniające drugorzędnych ruchów czy partii politycznych. Istotne jest jednak to, że plemiona nie posiadające dotąd znaczenia politycznego występowały wspólnie pod egidą jednej partii: Ludowego Kongresu Ugandy, założonej przez M. Obote z nilockiego plemienia

Lango. Monarchiści bugandyjscy skupieni byli w partii Kabaka Yekka. Tendencje monarchistyczne występowały również silnie w pozostałych królestwach Ugandy. Parlamentarny sukces M. Obote: zajęcie stanowiska premiera rządu niepodległej Ugandy w 1962 r., dał mu szansę realizacji jego polityki. Jej założeniem było zbudowanie państwowej państwowości i zintegrowanie społeczeństwa na bazie przemian o charakterze socjalistycznym. Zamach stanu M. Obote w 1966 r.: usunięcie przez niego kabaki Bugandy Mutesy II ze stanowiska prezydenta Ugandy, nie przyczynił się jednakże do realizacji jego założeń. Obraz społeczeństwa ugandyjskiego pod rządami M. Obote w niczym nie przypominał zintegrowanej całości.

Podział społeczny, który wytworzył się w trakcie kolonialnej zależności Ugandy, umocniony w pierwszych latach niepodległości był istotną barierą procesu integracji społeczeństwa na tej drodze. Polegał on na powstaniu nowych i okrzepnięciu starych, tzn. wywodzących się z okresu kolonialnego, warstw społecznych.

Quasi-warstwą społeczną, która odegrała najistotniejszą rolę w utrzymaniu rozbitcia społecznego, było niewątpliwie wojsko. Można określić je mianem warstwy społecznej ze względu na rodzaj i stopień przywilejów, do jakich stopniowo doszła zarówno w dziedzinie środków konsumpcji, jak i władzy. W przypadku Ugandy ta warstwa społeczna wywodziła się z plemion nilockich, które w okresie kolonializmu nie odegrały istotniejszej roli społecznej, a na pewno nie były uprzywilejowane pod względem ekonomicznym. Okres niepodległości stworzył im szansę zarówno awansu ekonomicznego, jak i uzyskania wpływów politycznych.

Warstwami społecznymi, które wywodziły się z okresu kolonializmu, a utrzymały i umocniły swoją pozycję również po uzyskaniu niepodległości, były: warstwa właścicieli ziemskich, warstwa urzędnicza o wysokich poborach oraz elita administracyjna. Rodowodowo warstwy te związane były przede wszystkim z Bantu. Głównie byli to Bagandowie. Pomijam tu celowo Azjatów, którzy mimo całej swej ważności ekonomicznej nie uczestniczyli w procesach integracyjnych.

Ogólnie rzecz biorąc, warstwy te nie były zainteresowane w przemianach prowadzących do integracji Ugandy. Niezależnie od propagowanej przez rząd polityki wspomniane zamierzenie oparte było w gruncie rzeczy na podziałach plemiennych: plemiona, które nie uczestniczyły w życiu politycznym i nie posiadały większego znaczenia politycznego w obrębie protektoratu, uzyskiwały taką możliwość w okresie postkolonialnym. Fakt ten zadecydował o umocnieniu dawnych podziałów i antagonizmów plemiennych. Tak więc siły trybalne na gruncie zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych pozostały nadal istotnym czynnikiem stanu dezintegracji społecznej w skali Ugandy.

Reasumując: na terenie Ugandy istniały obiektywne czynniki dezintegracji:

1. założona koegzystencja w ramach jednej państwowości struktur społecznych i politycznych różnych jakościowo i o różnym stopniu złożoności;

2. wiążące się z tym założeniem i wzmocnione obiektywnymi warunkami historycznymi pielęgnowanie tradycji plemiennych, w szczególności tradycji scentralizowanego państwa, jak w wypadku głównie nas tutaj interesującej monarchii Bugandy;

3. zróżnicowane szanse uczestniczenia plemion w procesach modernizacyjnych i integracyjnych w skali Ugandy, zależne od przyjmowania innowacji, co z kolei zależało od charakteru tradycyjnych struktur społecznych; pod tym względem plemiona będące niegdyś zcentralizowanymi państwami górowały nad plemionami o ustroju segmentarnym, a wśród plemion-państw największą szansę mieli Bagan-

downie ze względu na najbardziej rozwinięte kanały mobilności pionowej, w przeciwieństwie np. do Ankole, o tradycyjnej strukturze kastowej;

4. powstanie nowych warstw społecznych uwarunkowane w dużej mierze czynnikami wymienionymi w punktach 2 i 3.

RYSZARD DOBROWOLSKI

DWUKULTUROWOŚĆ — PROBLEMY INTEGRACJI SPOŁECZNEJ W LIBERII

Liberia, niewielki kraj położony na Zachodnim Wybrzeżu Afryki, jest ze względu na swą historię i genezę państwowości osobliwością w skali całej Afryki Czarnej. Ta murzyńska republika utworzona w Afryce z inicjatywy białych i za przyzwoleniem rządu amerykańskiego była w swych prapoczątkach swoistym eksperymentem socjologicznym przeprowadzanym na wielką skalę, próbą stworzenia niepodległego i niejako wzorcowego państwa murzyńskiego. Próba ta powiodła się połowicznie o tyle, że Liberię przez ponad stulecie jej istnienia cechował brak zaangażowania w sprawy Afryki. Liberyjska elita społeczna i polityczna z konieczności ciążyła zdecydowanie w kierunku państw europejskich, a z wyboru w kierunku Stanów Zjednoczonych. Konieczność stwarzały europejskie zainteresowania Afryką, których Liberia mogła stać się przedmiotem; ze Stanami Zjednoczonymi liberyjska elita posiadała i posiada kulturalne i emocjonalne związki, wyrażające się chociażby w jednym z państwowych symboli Liberii: *Founding Fathers from America*.

Murzyńsko-amerykańskie osadnictwo w Afryce w zasadzie zakończyło się w roku 1867. Wojna domowa i jej konsekwencje, przemiany, które dokonały się w społeczeństwie amerykańskim, przyczyniły się do rozwiązania problemu rasowego ówczesnych Stanów Zjednoczonych. W tym czasie Liberia już od 20 lat tworzyła regularną organizację państwową wzorowaną na społeczno-politycznej strukturze Stanów Zjednoczonych. 26 lipca 1847 roku Zgromadzenie Konstytucyjne zebrane w Monroviu uchwaliło konstytucję, która była ostatecznym aktem przeistoczenia się społeczności osadniczej w państwo. W latach 1821—1867 przybyło do Afryki około 20 tysięcy imigrantów; oprócz przybyszów ze Stanów Zjednoczonych w skład tej zbiorowości wchodziłi Afrykanie uwolnieni ze statków niewolniczych przez marynarkę wojenną Stanów Zjednoczonych na mocy Konwencji Antyniewolniczej. Ci przybysze realizowali się jako społeczeństwo w społecznych i kulturalnych ramach amerykańsko-liberalizmu separując się od afrykańskości i swojej afrykańskiej proweniencji.

Z jakim środowiskiem kulturowo-społecznym zetknęli się przybysze z Ameryki? Jakim tradycyjnym afrykańskim wartościami musieli przeciwstawić swoje wartości amerykańskie?

Do najdawniejszych mieszkańców liberyjskiego wybrzeża należą plemiona grupy Mande, Mandingo przybyli z Sudanu w wiekach średnich. Od tego czasu datuje się mobilność trybalna, z której wynikł obecny podział grup. Na kierunek tego przemieszczania się miało wpływ zderzenie z europejskim handlem na wybrzeżu,